

С. В. Степаненко,
к.держ.упр.,
доцент кафедри економічної теорії НУДПСУ,
докторант Інституту проблем державного управління
та місцевого самоврядування НАДУ,
м. Київ

ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНУ ТА УПРАВЛІННЯ НИМ

*Проведено аналіз підходів до оцінки ефективності економічного потенціалу регіонів.
Розкрито фактори впливу на економічний розвиток та його повне використання.*

Ключові слова: регіон, економічний потенціал, управління, ефективність, використання, соціально-економічний розвиток.

Прискорення темпів соціально-економічного розвитку нашої країни великою мірою визначається ефективністю використання економічного потенціалу регіонів, який є важливим чинником економічного розвитку країни. Регіон – це частина території країни, на якій функціонує сформований комплекс галузей виробництва, виробничої та соціальної інфраструктури.

Стереотипи управління регіоном, що склалися, негнучкість управлінських методів призвели до економічного спаду, зниження ефективності виробництва і життєвого рівня населення та великій диференціації регіонів України. В цих умовах по-новому постала проблема оцінки ефективності використання економічного потенціалу регіону та управління ним.

Українськими та зарубіжними вченими присвячено ряд фундаментальних робіт щодо проблем оцінки ефективності використання економічного потенціалу країни, регіону, території, проблемам його раціонального використання та управління ним.

Разом із тим актуальним є питання оцінки економічного потенціалу регіону як єдиного цілого. В теперішній час категорія економічного потенціалу регіону, його вимірювання та оцінки вивчені недостатньо. Особливо це стосується його вартісної оцінки. Проведені дослідження ґрунтуються на різноманітних концепціях територіального устрою, розміщення продуктивних сил та використання окремих елементів економічного потенціалу регіону. Їх

результати відображено в наукових працях Б. І. Адамова, О. М. Алімова, О. І. Амоші, О. Ф. Балацького [1], М. П. Бутка [2], П. П. Борщевського, В. М. Василенка, В. В. Волошин [4], А. Гранберга [5], В. М. Гриньової, Б. Т. Данилишина [6], М. І. Долішнього, С. І. Дорогунцова, Б. Т. Кліяненка, Д. В. Клинового, Т. В. Пепа [8], О. М. Климахіна [9], Б. М. Мочалова [7], В. І. Пили, М. Д. Прокопенка, О. М. Тищенко [10] та ін.

Метою статті є теоретичне обґрунтування комплексної оцінки використання економічного потенціалу регіону та засобів підвищення ефективності функціонування регіональної економіки.

Регіональна економічна політика – складова державної економічної політики, сукупність організаційно-правових та економічних заходів, здійснюваних державою у сфері регіонального розвитку. Головна мета державного регулювання розвитку регіонів – забезпечення найповнішого використання їхнього ресурсного потенціалу шляхом оптимального поєднання інтересів держави і кожного регіону.

Термін “потенціал” латинського походження – від *potentia*, що означає сила або міць. Економічний потенціал складається з двох компонентів: об’єктивний – сукупність різноманітних ресурсів, задіяних і незадіяних з якихось причин у виробництві, таких, що мають можливість брати участь в ньому; суб’єктивний – можливості працівників, колективів до використання ресурсів і створення максимального обсягу матеріальних благ та послуг, а також можливості управлінського апарату підприємства, організації, галузі, господарської системи в цілому до оптимального використання наявних ресурсів.

Таким чином, економічний потенціал визначається як можливість суспільства до оптимального використання наявних ресурсів у процесі виробничих відносин з метою задоволення потреб членів суспільства.

Отже, економічний потенціал – це складна система, яка починає формуватись на рівні підприємств, домогосподарств, піднімаючись вище і формуючи економічний потенціал галузі та регіону, а також суспільства в

цілому. Доцільно виділити такі окремі підсистеми економічного потенціалу: трудовий потенціал, виробничий потенціал, ресурсний потенціал та інноваційний потенціал.

Управління комплексним розвитком регіону повинно ґрунтуватися, насамперед на залежності економічних можливостей регіону від ефективності функціонування виробництва і благополуччя кожного господарюючого об'єкта території від результатів його діяльності. Тобто цілями регіональної економічної політики є збалансований пропорціональний розвиток регіонів та підвищення добробуту населення.

Соціально-економічний розвиток регіонів значною мірою залежить від величини та ефективності використання наявного на даній території економічного потенціалу. Саме тому, при всій складності та багатоаспектності регіональної проблематики, одним з найбільш важливих сучасних напрямів аналізу є розробка науково-методичних підходів до оцінки економічного потенціалу регіону та ефективності його використання.

Напрямки, які охоплює регіональна політика держави зображено на рис. 1.

Рис. 1. Напрямки, які охоплює регіональна політика держави

Трудовий потенціал являє собою обсяг, структуру та якість робочої сили, що характеризується рівнем кваліфікації та освіти робітників. Управління трудовим потенціалом здійснюється в основному за допомогою економічних методів (програм зайнятості населення), враховується демографія регіону.

Управління трудовим потенціалом пов'язане з:

- 1) демографічним зростанням (+,-,0);
- 2) визначенням статево-вікової структури;
- 3) визначенням національної структури зайнятості.

Виробничий потенціал регіону має конкретну вартісну оцінку і функціонує в різних формах виробничого капіталу.

Форми виробничого капіталу:

- основний та обіговий;
- фонди обігу;
- обігові кошти.

Найбільш важливим є показник основних фондів підприємств, які характеризують загально-потенційні можливості регіону. Характеристика виробничого потенціалу регіону має проводитися через його галузеву структуру і за формами власності основних фондів регіону. При управлінні виробничим потенціалом особлива роль надається економічним методам (програми соціально-економічного розвитку регіону). Кількісні характеристики виробничого потенціалу регіону доповнюються якісними характеристиками (ступінь зношення основних фондів – основна з них). Аналіз виробничого потенціалу регіону не повинен бути лише зрізом його певного статичного стану. Він має доповнюватися динамічними змінами за певний проміжок часу. У зв'язку з цим інтерес викликає динаміка змін галузевої структури промислового виробництва за останні роки.

Ресурсний потенціал виробництва, механізми його технологічного використання мають дуже тісну прив'язку до території. Тому навіть при самій жорсткій централізації управління загальні результати виробництва все одно

будуть значно залежати від географічних, етнічних, культурних, релігійних та інших факторів місцевого значення.

Інвестиційний потенціал є важливою складовою економічного потенціалу регіону. Саме інвестиційний потенціал регіону найповніше та найсистемніше дозволяє відобразити реалії, перспективи та можливості кількісного та якісного зростання інвестування в регіоні та визначити коло необхідних і найдоцільніших для кожної території заходів, інструментів і механізмів інвестиційного розвитку. Ефективний та послідовний процес формування і нарощування інвестиційного потенціалу регіону є запорукою того, що інвестиційна активність в ньому активізується, стане прогнозованою та адекватною можливостям і потребам регіону.

Інвестиційний потенціал реалізується за рахунок економічного потенціалу при відповідних умовах. Тобто наявність економічного потенціалу у країні, приваблює інвесторів, але рівень інвестиційного потенціалу характеризується показниками швидкості та легкості реалізації потреб інвестора, тобто, якщо економічний потенціал – це економічні можливості держави, що можуть бути використані для забезпечення всіх її матеріальних та інших потреб, то інвестиційний потенціал – це можливість використання економічного потенціалу країни (регіону, підприємства) для реалізації намірів, забезпечення потреб та очікувань інвестора [4].

На макрорівні управління інвестиційним потенціалом розглядається як комплексна характеристика сукупної здатності економіки регіону або держави до здійснення інвестиційної діяльності в усіх сферах, що охоплює не тільки наявний інвестиційний капітал, але й сукупність об'єктивних передумов для інвестування. Тобто інвестиційний потенціал регіону – сукупність об'єктивних економічних, соціальних і природно-географічних властивостей регіону, що мають високу значущість для залучення інвестицій в основний капітал з метою розвитку регіону та країни в цілому.

Одним з радянських економістів, який займався проблемою сутності та структури економічного потенціалу був Б.М. Мочалов. При оцінці вартості

економічного потенціалу він пропонував розглядати його як суму вартості витрат минулої праці у вигляді основних виробничих фондів (ВФ) та матеріальних витрат (М), які входять до складу валового суспільного продукту, а також витрат праці на створення національного доходу (НД) плюс вартісна оцінка природних ресурсів [7].

З переходом України до ринкових відносин змінилися підходи до оцінки економічного потенціалу. Але існують класичні підходи. Серед них ресурсний підхід до визначення економічного потенціалу як економічної оцінки окремих видів ресурсів: землі, води, лісу, корисних копалин. В економіці досліджуються різноманітні методологічні підходи до оцінки природних ресурсів. В залежності від завдання оцінки їх класифікують за такими групами:

- затратний підхід;
- результативний підхід;
- затратно-ресурсний підхід;
- рентний підхід;
- відтворювальний підхід;
- монопольно-відомчий підхід [11].

При розгляді структури економічного потенціалу О. Ф. Балацький виділяє в його складі активну та пасивну частини в залежності від ступеня залучення в господарський оборот. Активна частина економічного потенціалу являє ресурси, які на момент обліку залучені в економічну діяльність. До активної частини відносяться діючі основні виробничі і невиробничі фонди, нормативні запаси матеріальних цінностей у сфері виробництва та обігу, зайнята частина економічно активного населення, залучені природні ресурси реалізовані в технологіях, засобах, предметах та продуктах праці, у науково-технічній інформації. Пасивна частина представлена економічними ресурсами, які є наявними, врахованими, але не задіяні в державному обороті. До них відносяться наднормативні запаси і резерви матеріальних цінностей у сфері виробництва; незайнята частина трудових ресурсів (безробітні, особи, що ведуть домашнє господарство, учні в працездатному віці); розвідані і враховані,

але не залучені до обороту природні ресурси; реалізована в проектах науково-технічна інформація, результати наукових дослідів [1].

Вище згаданий автор пропонує оцінювати економічний потенціал території як визначення його розміру у вартісному виразі активної частини. Так, запропоновані ним чотири показники дозволяють виявити та оцінити резерви економічної системи території, а також оцінити економічну ефективність витрат у відтворенні економічного потенціалу та його елементів:

- оцінка ступеня залучення економічних ресурсів до господарського обігу через зрівняння оцінок активної частини та загальним розміром економічного потенціалу;

- оцінка ступеня використання активної частини економічного потенціалу через зіставлення показників реалізації економічного потенціалу з економічною оцінкою активної частини;

- оцінка ступеня використання повного економічного потенціалу території через зіставлення показників реалізації економічного потенціалу з його економічною оцінкою.

- оцінка ефективності вкладених коштів до формування та розвитку економічного потенціалу території через порівняння його економічної оцінки з загальним об'ємом економічних ресурсів, які мають кількісний вимір [1].

Таким чином, автор докладно виклав теоретичні підходи до оцінки економічного потенціалу але складними залишається інформаційне забезпечення оцінки економічного потенціалу регіонів через велику кількість показників.

Дослідженням методик оцінки економічного потенціалу регіону займався О. М. Тищенко. Він розробив методику інтегральної оцінки ефективності використання економічного потенціалу регіону з урахуванням впливу складових його елементів, яка ґрунтується на використанні методів таксономічного аналізу та моделі еластичності.

В основу цього методу покладені розрахунки впливу різних ознак інвестиційного, інноваційного, природно-ресурсного та трудового потенціалів

на інтегральної оцінки ефективності використання економічного потенціалу регіону. Після вивчення цього методу можна сказати, що він достатньо складний та потребує спеціальних знань у математиці. Але результати його застосування є достатньо переконливими [10].

Ще одним поглядом на проблему вимірювання економічного потенціалу є методика оцінки економічного потенціалу регіону О. М. Климахіної. Вона пропонує розглядати різницю між об'ємами виробництва у період підйому та спаду як потенціал, використовуючи ланцюжок складових елементів: товар – група товарів – підприємство – регіон [9].

Цей метод дозволив визначити рівень розвитку виробничих сил та пріоритетні напрями господарської діяльності по регіонах. Недоліком його є те, що він враховує тільки виробничу складову економічного потенціалу, а такі важливі складові економічного потенціалу як природні, трудові, інвестиційні, інноваційні та інші потенціали в ньому не враховані.

Специфічні особливості державного програмування полягають у тому, що втручання держави в економіку не ліквідує, а лише корегує цей процес. Програмування є елементом сучасної ринкової організації економіки, оскільки держава не керує агентами ринку, а лише спрямовує їхню діяльність. Основою програмування є структурне регулювання. Програмування як форма впливу на економіку є системним і комплексним.

Класифікація державних програм розвитку відбувається за такими критеріями оцінки:

- за строками виконання: довго – (10-15-20 років), середньо – (4-5 років); короткотермінові (1 рік);
- за напрями застосування державних інтересів;
- за рівнем масштабу порушених проблем.

Суть регіонального програмування полягає в аналізі стану економіки регіону, виявленні проблем, які не можуть вирішити ринкові механізми, розробці та реалізації окремих економічних програм.

Комплексно-цільова народногосподарська програма – це державний, адресний плановий документ, у якому визначений за ресурсами, виконавцями та строками комплекс економічних, техніко-виробничих, науково-дослідних, організаційно-господарських заходів, до яких, звичайно, залучено багато галузей, господарських органів, регіонів.

Економічне прогнозування ґрунтується на вивченні загальних закономірностей розвитку економічних явищ і процесів, виявленні альтернативних способів розв'язання економічних проблем, передбаченні найвірогідніших альтернативних варіантів розвитку для економіки регіону з урахуванням внутрішніх та зовнішніх умов як економічних, так і політичних, психологічних, ментальних тощо.

Одним із популярних інструментів регіональної економічної політики є утворення вільних економічних зон (ВЕЗ). Метою створення ВЕЗ є залучення іноземних інвестицій, освоєння і впровадження у виробництво прогресивних технологій, нарощення виробництва товарів на експорт і для потреб внутрішнього ринку, розвиток ринкової інфраструктури, обмін передовим управлінським досвідом.

Основні напрямки діяльності ВЕЗ та інструменти регіональної економічної політики зображено на рис. 2 і 3.

Рис. 2. Основні напрямки діяльності ВЕЗ

Рис. 3. Інструменти регіональної економічної політики

Сьогодні регіонам України здебільшого притаманна орієнтація на традиційні ресурси та фактори конкурентних переваг. Ресурси, пов'язані з інноваційною та інституційною складовими економічного зростання, задіяні значно меншою мірою:

- по-перше, однією з фактичних конкурентних переваг, яка експлуатується в Україні, залишається низька ціна робочої сили, що, у свою чергу, гальмує інноваційні процеси через відсутність зацікавленості в заміщенні людської праці технікою. Додатковим чинником відносно низького рівня заробітної плати і неякісних умов праці є низький рівень організації ринку праці та слабка самоорганізація найманих працівників з метою обстоювання власних інтересів;

- по-друге, у більшості регіонів України природні ресурси використовуються екстенсивним шляхом. Традиційна спеціалізація таких індустріальних лідерів, як: Донецька, Луганська, Дніпропетровська області базується, в першу чергу, на експлуатації мінеральних ресурсів, якими вони забезпечені в найбільшій мірі у порівнянні з іншими регіонами України. Проте така орієнтація має досить обмежені перспективи з огляду на:

- поступове вичерпання мінеральних (рудних та вугільних) ресурсів;
- порушення екологічного балансу в регіонах; забруднення навколишнього середовища, що погіршує демографічну ситуацію в цих регіонах та в країні в цілому;
- вразливість ресурсо- та енергомістких галузей до зростання світових цін на енергоносії.

Орієнтація соціально-економічної стратегії країни на формування інноваційного типу економічного зростання вимагає суттєвої активізації

використання в регіонах ресурсів, які мають не лише фізичну, а й інформаційну, інституційну та екологічну природу. Саме вони в більшості регіонів на сьогодні недовикористовуються, або не використовуються зовсім. Зокрема, такі області як: Хмельницька, Тернопільська, Волинська, Чернівецька та Закарпатська мають багатоманітні рекреаційні ресурси, які є основою для розвитку різних видів туризму (так званий “зелений”, сільський, екологічний, історичний тощо), проте є економічно слаборозвиненими [2].

Можливість капіталізації тих ресурсів, які донедавна в Україні не розглядались як такі, що мають економічний характер і беруть безпосередню участь у процесі створення економічних благ доводить наступне:

- доцільно при формуванні стратегічних програм соціально-економічного розвитку регіонів України акценти перенести на врахування довгострокових тенденцій, що спостерігаються в структурі попиту і використання ресурсів та полягають у поступовому зменшенні значущості фізичного та посиленні інформаційного капіталу. Це, зокрема, передбачає таке:

– відхід від індустріальної моделі економічного розвитку, розбудова так званого інформаційного суспільства, яке супроводжується зміною структури попиту на користь інформаційноємних ресурсів;

– сприяти капіталізації природних, екологічних, ландшафтних, історико-культурних та інших надбань регіонів через розвиток туристичної галузі;

– удосконалити механізм регіональної бюджетної політики, яка в Україні є вкрай неефективною. З цією метою регіональні бюджети потрібно формувати на підставі запровадження тривалих фіксованих нормативів відрахувань до державного бюджету з урахуванням особливостей соціально-економічного розвитку кожного регіону. Зокрема, податкове навантаження на регіони здебільшого не враховує рівень їх економічного розвитку. Так, податок на прибуток є однаковим у всіх регіонах України, що не враховує регіональної диференціації валового регіонального продукту.

В той же час залишаються невирішеними такі важливі для регіонів питання сьогодення, як:

- розвиток підприємництва;
- роздержавлення і приватизація комунальної власності;
- проведення приватизації майна агропромислового комплексу та аграрної (особливо земельної) реформи;
- соціальний захист населення;
- формування товарного і фінансового ринків, ринку праці, інших інститутів ринкової інфраструктури тощо.

Різна історична спадщина регіонів України, регіональна інституційна неоднорідність, що є основою ментально-ціннісних відмінностей населення та відповідно, соціально-політичних міжрегіональних суперечностей, можуть стати чинниками конкурентних переваг національної економіки у процесі просування до інформаційного суспільства.

Практична реалізація запропонованих методичних рекомендацій з оцінки економічного потенціалу регіону та оцінки ефективності його використання, визначення сильних і слабких сторін, виявлення можливих альтернатив його розвитку надасть можливість нагромадження необхідного обсягу інформації для розробки і прийняття обґрунтованих управлінських рішень в області забезпечення ефективного використання економічного потенціалу регіону.

Не має єдиної методики яка б дала змогу оцінити та прорахувати не тільки ресурсну складову економічного потенціалу регіону але й не використані можливості. Саме над вирішенням цих питань і будуть зосередженні подальші дослідження та розробки.

Список використаної літератури

1. Экономический потенциал административных и производственных систем : моногр. / под общей ред. О. Ф. Балацкого. – Суми : ИТД «Университетская книга», 2006. – 973 с.
2. Регіональне управління: інноваційний підхід : [навч. посіб.] / [за заг. ред. д.е.н., проф. М. П. Бутка]. – К. : Знання України, 2006. – 559 с.
3. Булев И. Современные проблемы социально экономического развития регионов Украины / И. Булев, А. Щедрин // Экономика Украины. – 2002. – № 112. – С. 159–181.
4. Волошин В. В. Концептуальні засади сталого розвитку регіонів України / В. В. Волошин, В. М. Трегобчук // Регіональна економіка. – 2002. – № 1. – С. 7–22.
5. Гранберг А. Г. Основы региональной экономики / А. Г. Гранберг. – М. : ГУ ВТЭ, 2000. – 495 с.

6. Данилишин Б. Т. Розвиток продуктивних чинностей і регіональна економіка : навч. посіб. / за наук. ред. Б. М. Данилишина. – Ніжин : ТОВ «Вид-во «Аспект-Поліграф», 2007. – 688 с.

7. Экономический потенциал развитого социализма : моногр. / под ред. Б. М. Мочалова. – М., 1982. – С. 278.

8. Розміщення продуктивних сил та регіональна економіка України : навч. посіб. / Д. В. Клиновий, Т. В. Пепа. – К. : Центр навч. літ., 2006. – 728 с.

9. Климахіна О. М. Використання потенціалу регіонів як чинник підвищення рівня їх пропорційного розвитку : дисертація канд. екон. наук: 08.01.01 / О. М. Климахіна ; Київський національний економічний ун-т ім. Вадима Гетьмана. – К., 2006. – 187, [30] арк. : рис., табл. – Бібліогр. : арк. 166–187 с.

10. Тищенко О. М. Оцінка ефективності використання економічного потенціалу / О. М. Тищенко, К. : ВНТУ, 2004. – 350 с.

11. Хвесик М. А. Розміщення продуктивних сил та регіональна економіка : навч. посіб. / М. А. Хвесик, Л. М. Горбач, П. П. Пастушенко – К. : Кондор, 2004. – 344 с.

Stepanenko S. V. Estimation of efficiency of the use of economic potential of region and management by him.

The analysis of going is conducted near the estimation of efficiency of economic potential of regions. The factors of influence are exposed on economic development and him the complete use.

Key words: region, economic potential, management, efficiency, use, socio-economic development.

Степаненко С. В. Оценка эффективности использования экономического потенциала и управление им.

Произведен анализ подходов к оценке экономического потенциала регионов. Раскрыты факторы влияния на экономическое развитие и его полное использование.

Ключевые слова: регион, экономический потенциал, управление, эффективность, использование, социально-экономическое развитие.